

Az erdélyi szászság sorsa a 800 és a 80 év alatt

Egy tragikus történelmi tévedés és öngyilkos következményei,
avagy a történelem bizarr játéka

II.

Trianontól a II. világháború végéig

A trianoni békediktátumot követően azonnal elkezdődik a balkano-bizantin román homogenizációs politika. Bár ezt a *művelt Nyugat* is elkövette, de részben egy másik történelmi korszakban, másrészt nagyobb teret engedve a spontaneitásnak. A francia századfordulós példa azonban balkánibb volt a balkáninál is. Erről ma már a világ nem szól, s arról sem, hogy éppen ők voltak fő vádlóink.

Az ún. Brătianu-terv már kijelölte a teendőket. A Központi Statisztikai Hivatal vezetője, Sabin Manoilă neves szakember és nacionalista kapja a feladatot. Szerinte a fő csapás iránya a nyugati határmenté 100 km szélességben, nyugatról kelet felé a nagy magyar városok, majd a székelység. Kiemelt feladat az iskolarendszeren keresztül történő románosítás is. Ennek a feladatnak Spiru Haret felel meg, aki elindítja a „Kulturkampfof”. Egyébként a kisebbségek több mint fele nem is beszéli a román nyelvet. A román nemzeti iskola és az ortodox ellenállás közös célja, hogy amint napjaink jeles román történésze, Lucian Boia végre tárgyilagosan és minősítés nélkül leírja: „A területünkön élő összes nemzetiségek olvadjanak össze egyetlen egybe...” 1920-ban ugyanis a Magyarországtól elcsatolt területeken az összlakosságon belül még csak 53% volt a román-ság létszámbeli aránya.

A korabeli szász történetírás nem volt rest, és felzárkózott az új helyzethez. Érdekes megállapítani, hogy ilyen felzárkózásnak az előző 800 év alatt nem érezte szükségét. A bizantin nyomás alatt annál inkább próbál megfelelni az új környezetnek. Ez is közvetett bizonyítéka a kialakult erőviszonyoknak. A magyar kapcsolat elhalványul, s egyre inkább előtérbe kerül a román, sőt az addig írott történelem erővonalait is átminősítik.

Az erdélyi (később romániai) szászok és németek már 1919 tavaszán egy-séges politikai programot dolgoznak ki, és létrejön a Német-Szász Népi Tanács.

A vezető szerepet a szászok szerzik meg. Ez a Tanács aztán összehangolja munkáját az összes német népcsoport érdekeit képviselő Nagyromániai Németek Szövetségével. Utóbbi a román belpolitika tevékeny részese lesz. A két szervezet szövetsége a Német Párt nevet viseli és képviselőket küld a parlamentbe, de elköveti azt a hibát, hogy nem működik együtt a számosabb magyar képviselőcsoporttal. Erre pedig egyre nagyobb szükség lett volna.

A szász-román kapcsolatok kérdését vizsgálva, most néhány bekezdés erejéig adjunk szót ismét Pukánszkyknak, aki a szászok románokkal kapcsolatos naiv reményeit a következő idézettel mutatja be: „a románság hálát érezhet a szászok iránt, akiknek földjén mindig szabadnak tekinthette magát, így joggal remélhető, hogy a németiség a megalakuló román birodalomban nemzeti jellegét megőrizve, valláserkölcsi, művelődési és politikai szempontból egyformán sokat ígérő fejlődés elé tekinthet”.

A szászok az első pillanatokban megkönnyebbülést érezhetnek, de a balkano-bizantin romániai szellem rövidesen kimutatja a foga fehérjét. Legelőször a diszkriminatív gazdasági rendelkezések józanítják ki őket. Ezek egészen külön bánásmódot alkalmaznak az ország nem román népességével szemben. Még a földreform is – a világon egyedülálló módon – más szabályok szerint zajlik az óromán és a kisebbségi területeken. Nemcsak a nagybirtokok kerülnek terítékre, de a köztulajdon is. Az elvett földeket a román parasztek között osztják szét.

Az ígéretek sorra bizonyulnak üres szólamnak. Nem csupán a szászok által a Monarchiának kibocsátott kölcsönök miatt megígért kárpótlás marad el, de Románia háborús veszteségeit ugyancsak a kisebbségekkel akarják megfizettetni, sőt állítólagos évszázados sérelmeiket is. A román gazdaság jövőjét a megszerzett területek kifosztására akarják alapozni.

A közösségi földek jövedelméből működő szervezetek, egyházi iskolák stb. ellehetetlenülnek. A németeknek szerencsájuk van az anyaországból kapott segítséggel, de saját áldozatkészségük nem kevésbé segít áthidalni egyes nehézségeket.

Mint azt Cziráki írja: „Az oktatás és a hitélet terén kezdeményezett megszorítások valamennyi szász állampolgár számára nyilvánvalóvá tették, hogy az olyannyira sérelmes »Magyarisierung« politikáját a semmivel sem elviselhetőbb »Rumänisierung« beláthatatlan következményeket valószínűsítő programja váltotta fel.”

A szászok csalódtak, még olyan is előfordul, hogy a medgyesi nyilatkozatban ludasnak tartott papok miatt az egyházat támadják.

Az 1923-as alkotmány, mely az előző, francia típusúnak a puccsszerűen elfogadott mása, leszögezi a román nemzet egy és oszthatatlan voltát, és végleg eltörli a kisebbségek kollektív jogait, biztosítván a románság előjogait s benne az ortodox egyház primátusát.

A kijózanodás jele Teutsch püspök 1924-es megállapítása: „a csekély számú szászóság a legnagyobb veszélynek van kitéve, ami csak népet érhet: szakítania

kell múltjával". A püspök szellemi kálváriájának ez a legújabb állomása. Emlékezhetünk előző szerepléseire.

Az erdélyi gondolat felüti fejét. Német lapban a román Lemenyi József ír az erdélyi politika feladatáról, mely szerint „az erdélyi ember lelkét – szellemi birtokállományát érintetlenül hagyva – úgy fejleszteni, hogy a fajiságon felül-emelkedve az országnak megadja sajátos jellegét”.

Zillich, a *Klinsor* szerkesztője még közös faji tulajdonságokat is vél felfedezni, Hajek Egon pedig éppen egységes erdélyi fajról beszél. Az erdélyi gondolat kultusza terjed a szász értelmiségi körökben. Feladatot is látnak e gondolat őrizésében. A sorsközösség különösen Hans Otto Roth jóvoltából vált felismeréssé. Ez a szász transzszilvanizmus jelentősen segítette a szász-magyar közeledést, csakhogy már „időn túli” jelenségről volt szó. 1935 körül pedig már ismét elhidegülésről lehet beszélni. Éppen Zillich az, aki az erdélyiséget kisajátítja, és a magyarságot kizárja belőle.

Az eltávolodást fokozzák a nemzeti szocialista Németország sikerei, bár az ahhoz való közeledést eleinte viták övezik. Aztán valóban dédelgetett népcsoporttá válnak a hitleri politikában. Fabritius létrehozza a Romániai Németek Nemzetiszocialista Önszegélyező Mozgalmát, és a szászság nevében készítenek nemzetiszocialista programot. 1934-ben betiltják működésüket.

1938-ban II. Károly király nyílt szélsőjobboldali programmal veszi kézbe a hatalmat, ez volt a királyi diktatúra. Betiltják az összes politikai pártot. Újabb vagyonekobbzások következnek, és az universitást megfosztják vagyontól. Az oktatási törvényt is szigorítják.

Alapjában véve azonban a korszakot az erről éppen akkor író Pukánszky véleményével jellemezhetjük. A szászok bizonytalanok, bizalmatlanok, gyanakvók, és ez gátolja őket a más népekkel való együttműködésben. Zárkóztak és mozdulatlanok, írja róluk. S ez régebben védte őket, de az adott történelmi pillanatban nem előrevívó. Csáky Richárd írja, hogy bármennyire vágynak az anyaországba, visszavágnak az erdélyi otthonba.

A szászság keresi jövőjét, keresi helyét a majdani Európában. Pukánszky szerint a „Szózat” szavai a szászokhoz is szólnak. „A szász ember nem tud elszakadni hazájától – áttelepítése egyet jelentene pusztulásával –, csak saját közösségében és történelmi kereteiben érvényesítheti igazi képességeit. Ezért fogódzik egészséges életöztönével egyre erősebben az erdélyi talajba, ezért próbál újra az erdélyi életközösség útjára térni.”

Késő bánat! Pukánszky és a szászok még nem tudhatják, hogy az az áttelepítés nagyon közel van. Akárcsak ama pusztulás.

A németek több német telepet szállítanak át a birodalomba Dobrudzsából, Bukovinából, Bessarabiából, de Erdély esetében ettől elállnak. Velük más terveik vannak: pártot hoznak létre, amely a birodalom érdekeinek megfelelő politikát folytat Romániában. A szász politikai és kulturális élet náci jellegűt ölt. Német nyomásra visszakapják jogaikat is. A szász férfiakat azonban besorozzák az SS alakulataiba. 1943-ig több mint 50 000 katonát nyernek Szászföldön. Ők

német állampolgárságot kapnak, és aki életben marad soha többé nem tér vissza Erdélybe (Cziráki Zs.).

Minden hirtelen véget ér 1944. augusztus 23-án a román átállással. A szászok fejvesztve menekülnek, ki ahogy tud Németország és Ausztria felé. Az otthon maradó szász és magyar lakosság mint ellenség kerül a megtorlások célkeresztjébe. 1945-ben megkezdődik a németek deportálása. Több mint 25 ezer szászt visznek kényszermunkára a Szovjetunióba, köztük asszonyokat és lányokat is.

A szász álláspont

Az 1919. január 8-ai medgyesi határozat teljes megértéséhez fejtegetéseimbe be kell iktatnom még egy fejezetet a szászok saját álláspontjára rávilágító bizonyítékokból.

Pukánszky az „Új orientáció a szász történetírásban” című írásában, a *Magyar Szemlé*ben, 1928-ban, tehát a szászok Trianont követően a románok felé közeledni igyekvő kísérleteinek korában fontos és igen tapintatos sorokat vet papírra: „Az ember eleinte meghökken a szász-oláh szolidaritás történelmi folytonosságát bizonyító adatok tömegétől s még inkább ezeknek az adatoknak céltudatos hangsúlyozásától. Ránk néző erdélyi szász történikusok a magyarsággal szemben – kevés kivétellel – a tárgyilagosság határait gyakran túllépő rideg kritikusok voltak, s állandóan azt hangoztatták, hogy a magyar kultúra expanzivitása veszélyezteti saját kulturális önállóságukat; ha tehát most az oláhokkal szemben engednek kritikus merevségükből, úgy ezt bizonyára abból a meggyőződésből teszik, hogy az oláh kultúrfölénnytől nincs mit félniük. S ebben szívesen igazat adunk nekik, s kívánjuk, hogy a szász-oláh szolidaritás ápolása e kultúrfölény terjeszkedési eszközeitől is mentesítse őket.

Igazságtalanság volna eljárásukat üres köpenyeforgatásnak vagy éppen rosszabbnak bélyegezni. A szászok élni akarnak, s ez az élniakarás az új körülmények között, úgy látszik, nehéz kötelességekkel jár; számolni kell az adott helyzettel, alkalmazkodni kell a megváltozott viszonyokhoz. De a történelmi tényezők a feltűnően gyors átértékelése mégis azt mutatja, hogy a szászok történetírása, bármennyire kitűnő munka is szász nemzeti szempontból például a két Teutsch könyve, még nagyon messze jár a tudományos öncélúságtól.”

Pukánszky „Szászok a magyarság és a románság közt” címmel a *Hitel* 1943/6. számában megjelent tanulmányában így folytatja a témát: „E helyett műveikben – halványan és bizonytalanul, de mégis észrevehetően – egy új történelmi folytonosság körvonala tárulnak elénk: a szász-román együttműködés és szolidaritásé. [...] De érdekes megfigyelnünk, hogy e gondolat hatása alatt a történetíró visszatekintéseiben miként módosul a régi korszakok képe is, miként értékelődnek át a kutatás addig megtámadhatatlannak hitt és véglegesnek elfogadott eredményei. [...] Természetes, hogy minél előbbre haladunk az erdélyi szász történelemben, annál érezhetőbb Teutsch Frigyes előadásában

a szász-román szolidaritás gondolatának ereje. A XIX. század történelmében a »magyar hatalomvágy« ellen viselt harcok rajzánál különösen bőven adódik alkalom e gondolat hangsúlyozására. [...] Teutsch összefoglaló műve az elfogultság említett kettős rétege mellett az új hagyományteremtés szándékával is megnehezíti a szász-román kapcsolatok magyar szempontból tárgyilagos megítélését.”

A továbbiakban Pukánszky a következőket mondja:

„Mindezek a kapcsolatok és tapasztalatok kétségtelenül az 1919-ben Medgyesen kimondott csatlakozásnál is érvényesültek, és Nagyrománia belső életének első éveiben legalább átmenetileg eredményesnek látszó szász-román együttműködésre vezettek. [...]”

A szász-román kapcsolatok feltárásánál a magyarsággal szemben rendszeren kettős elfogultság vezette a kutatókat; kétszeres kritikával kell vizsgálat alá vennünk az eddigi eredményeket, ha e kapcsolatokat a mi szempontunkból is helyes megvilágításban óhajtjuk látni.”

A szászok románokkal kapcsolatos naiv reményeit a következő idézet mutatja be: „a románság hálát érezhet a szászok iránt, akiknek földjén mindig szabadnak tekinthette magát, így joggal remélhető, hogy a németiség a megalakuló román birodalomban nemzeti jellegét megőrizve, valláserkölcsi, művelődési és politikai szempontból egyformán sokat ígérő fejlődés elé tekinthet”.

És még egy megjegyzés 1943-ból: „A legutóbbi esztendőök szász publicisztikája félreérthetetlenül súlyos belső nyugtalanságot, új utak keresését tárja elénk, mely elsősorban a szász-román viszony gyökeres tisztázásához fog majd vezetni.”

Mindez meg is történt, a szászok számára a lehető legváratlanabbul és véglegesen.

A magyarság iránti ellenszenv gyökereit megértendő, tekintsünk most bele egy jeles erdélyi német költő, író és műfordító Wolf von Aichelburg (1912-1994), „Az erdélyi német-magyar együttműködés lehetőségeiről” című, a *Hitel* 1935/3. számában megjelent írásába, mely a ritkábbnak számító együttműködés-párti megnyilvánulások egyike. Azt se feledjük, hogy az erősödő Német Birodalomban a fokozódó német tudat korának első periódusában, 1935-ben vagyunk.

„Az utóbbi évek az egész világ németiségében új közösségi érzést keltettek életre, olyan közösségi érzést, amely számára a nemzeti tudat többé nem pusztán hatalmi igényt és anyagi létfenntartási ösztönt jelent, hanem a nép ösre detileg adott és történetivé vált sajátosságának figyelembevételét, hadüzenetet a nivelláló, gerinctelen nemzetköziség törekvései ellen. Ehhez az új öntudathoz kapcsolódik a hit, hogy éppen a sajátnak, a nemzetinek ez az erős hangsúlyozása a különböző népcsoportok kölcsönös közeledésére sokkal biztosabb alapot jelent, mint a liberális nemzetköziség, amely a hazug testvériség álarca mögött az áthidalhatatlan ellentéteket csak még veszélyesebbekké és elválasztóbbakká növeli. Ennek megfelelően az idegen néphez való közeledés problémája nekünk, szászoknak is új megvilágításban jelentkezik.”

Ami igaz, az igaz, a nemsokára hatalmát ereje teljében gyakorló proletár internacionalizmus ilyen hazug álarc volt.

„A szászoknak gyakran vetik szemükre: nacionalista önzők, pán-német elbizakodottságukban nincs meg bennük a jóakarát, hogy az idegen népet tiszteljék, és magukat vele becsületesen megértessék. Mégis figyelembe veendő, hogy mint kis népszízetet idegen nyelvtenger közepén, a szászokat fenyegeti leginkább a pusztulás, és ezért legelső nemzeti kötelességnek számít az örökölt javakat a legvégső erőmegfeszítéssel, sőt fősvényen összetartani és megőrizni. Közben gyakran úgy tűnhetik fel, mintha nem jutna idő az idegent fogadni és vendégszeretettel látni szívesen.”

Szerzőnk felismeri, hogy veszélynek vannak kitéve, bár még nem sejtheti, hogy az mekkora méreteket fog ölteni a háború után. Jóindulattal keres utakat a megbékélés felé, de történelemszemlélete hézagos, és tévedéseket is tartalmaz. Ami pedig kritikusan jelenik meg nacionalizmusuk ekkortájt tapasztalható fellángolásáról, hiszen valóban áldozatai voltak egy pán-német életérzésnek, nos, azt próbálja kimagyarázni. Nem érzi valós veszedelmét. Eleve tévesen tartja magukat egyszerűen német népszízetnek, holott a számos gyökérrel rendelkező erdélyi szászság Európának egy önálló nemzetévé fejlődött. Felhalmozott kultúrkincseinek, hagyományainak elenyészése nem a nagynémet kultúra egy sóhajjal leírható részének elsorvadását, hanem egy önálló nemzeti kultúra halálát jelenti.

A legérdekesebb azonban az, hogy ez a hozzáállás viszonylag jó példaként szerepelhet a *Hitel*ben. Saját tapasztalatból mondhatom, hogy még később, az őket Romániában sújtó és vesztüket okozó legkeményebb időkben sem szűnt meg a magyaroktól való idegenkedésük. Valóban érdekes. Tanulmányozásra érdemes.

E témához csatlakozik Entz Gézának a *Hitel* 1942/7. számában megjelent „Szász író Erdély történelméről” című tanulmánya, melyben Zillich Henrik könyvéről (*Siebenbürgen und seine Wehrbauten*. Leipzig, 1941, megjelent a „Die blauen Bücher” című sorozatban) tudósít. Érdekes elolvasni, hogyan látják a szászok Erdély történelmét s benne saját történetüket 1942-ben, amikor még hátra volt az őket végleg megsemmisítő fél évszázad, tehát a felismerés lehetőségének keserű évtizedei. Fontos megismerni ezeket az erdélyi szász gondolatokat, melyekkel igen kevés alkalom adódik foglalkozni, de amelyek maguk is hozzájárultak Erdély tragédiájához és saját nemzeti katasztrófájukhoz.

Mint Entz írja: „A nemzeti gondolat erőteljes újjászületése korunk egyik legfőbb jellemvonása. A kisebb és nagyobb népi közösségekben egyaránt feltör az összetartozás tudata. Az egyes népeket egybefonó távolabbi szálak természetesen ezáltal meglazultak, a belső vonzás viszont megsokszorozódott. Az így kialakult egységek nem elégszenek meg a jelen állapot egyszerű tudomásvételével és további szilárdításával, hanem eszméikhez és eredményeikhez a múltban is alapot keresnek.”

És valóban, a Trianon utáni nemzetállamok nagy igyekezettel próbálják kitalálni azt a saját történelmet, amely a legalkalmasabb egy nélkülözhetetlen

nemzettudat megalapozására. Entz Géza találóan mondja: „mindenhez hozzá-
tapadnak, ami jelenlegi nemzeti tudatuk igazolásául szolgál”. A nagynémet
sikerek idején különösen felerősödő szász igény is megjelenik erre. Talán éppen
az általuk választott új haza, Románia okozta csalódásaikban keresnek gyógy-
írt a nagynémet birodalmi gondolatban. Az ezt hordozó, sajátjuknak érzett ha-
talomhoz való csatlakozással remélnek megoldást találni gondjaikra, s meg-
akarnak felelni annak egy fényesebbre álmodott közös múlttal.

„Zillich könyvén két alapvető gondolat húzódik végig. Szerinte a Kárpátok
medencéje minden szempontból szorosan összetartozik a Német Birodalom-
mal, annak mintegy várudvara. Erdély pedig ennek az előtérnek messze Kelet
felé kiugró bástyája, melynek falán a szászok állnak őrt, s benne ők teremtik és
tartják fenn a nyugati szellemet és műveltséget. Ez a két tétel voltaképpen a bi-
rodalmi és a népcsoporti szemléletből fakad, és valami egészen csodálatos mó-
don keveredik egymással. Ugyanakkor például, midőn hangoztatja, hogy a Kár-
pátok távoli zugába előretolt szászág fajtestvéreivel állandó egységet alkotott,
s ennek az egységnek határozott formába öntését kívánja, ugyanakkor legme-
revebben áll szemben minden olyan, akár német részről is kiinduló kísérlettel,
mely a szász »universitas« zártágának megbontását jelenti. A birodalmi gon-
dolat szakadatlan hangoztatása nem akadályozza meg Zillichet abban, hogy
II. József éppen birodalmi szemléletből fakadó közigazgatási újításait élesen el
ne ítélje.”

Érdekes tehát megfigyelni, hogy miközben a birodalom fényének árnyékába
kapaszkodnának, amint saját ősi jogaik csorbulnak, felhorgad bennünk az el-
lenkezés. Az azonban nem kap elismerést e könyvben, hogy kiktől kapták eze-
ket a jogokat, s kik biztosították 800 éven át azokat. Sőt, a kiegyezéssel járó
ész- és korszerű módosítások – melyek nem jelentettek jogfosztást, és inkább
kulturális téren nyilvánultak meg – számukra felháborító és felejthetetlen vesz-
teségként jelentkeznek. Éppen az, ami igazolja, hogy évszázadokon át mennyi-
re nem igazán kellett jogfosztástól tartaniuk a Szent Korona védelme alatt. Er-
ről azonban szót sem fogunk hallani.

Ismét Entz Gézát idézem: „Zillich szemléletének még egy lényeges vonását
kell kiemelnünk: a mai gondolkodásnak következetes és feltűnő visszavetítését
a múltba. Bár ez a jelenség szinte minden korban és minden történetírónál, ha
sokkal enyhébb formában is, de megismétlődhetik, mégis a dinamikus törté-
neti felfogásra elsősorban jellemző. Mondhatnók, természetes következménye
a jelen és múlt szoros tartalmi egybeforrasztásának. A XII. századi szász tele-
pesekeket így jellemzi: »Bármi is készítette őket a költözésre, mindegyikük tudta,
hogy Európa első népéhez tartozik. Ezt a meg nem művelt keleti országgal (ti.
Magyarországgal) való találkozás első pillanatában kettőzött erővel érezték.
[...] aki például a magyar történelemmel nincs tisztában, a könyv elolvasása
után halvány fogalmat sem kap arról, hogy a Kárpátok medencéjében a magya-
rok is játszottak valamiféle aktív szerepet. Királyaink egyedüli érdeme a szász
értékek felismerésében és erejének gyarapításában állott. A magyarság tevé-

kenysége pedig kizárólag a nyugati kultúra jobb-rosszabb átvételében merült ki. Erdély mindent a szászoknak köszönhet, akik az erdélyi öntudatnak és műveltségnek egyedüli letéteményesei. Az, hogy a magyaroknak a honfoglalás óta bármikor lehettek önálló célkitűzései, vagy lehetett saját hivatástudatuk, minderre a könyvben a leghalványabb célzás sem történik. A magyarság történeti szerepét a következőképpen állapítja meg: »A magyar állam léte mindig a Birodalomra támaszkodott. Egy a német központtól teljesen elválasztott Magyarország hódítóknak, mint később a törököknek, esett áldozatul. Felszabadításra ismét csak a Birodalom volt képes.»

Bár Zillich csak egy a történészeik közül, mégis a fenti mondatokban benne rejlik az a szellem, melyben nevelkedett a szászság, s amely meghatározta viszonyulását a magyarsághoz. A románokhoz fűződő viszonyt, akiket a magyaroknál is jobban alábecsültek, az a tévhit uralta, hogy éppen ezért bármilyen körülmények között föléjük tudnak kerekedni. Emellett befogadásuk és 800 éves fejlődésük bizonyosága számukra nem ért fel egy népgyűlésen elhangzott balkáni ígérgetés súlyával. Nagy tévedések voltak ezek, s kiinduló-pontjává váltak végzetüknek.

Zillich a magyarokról nem csupán anakronisztikus gondolkodása eredményeként nyilatkozik így, de véleményformálása nagyon hasonlít számos román történész gondolatmenetéhez és módszeresen ravasz csúsztatásaihoz. Valljuk be, a fenti sorok akár indulatokat is kiválthatnának a valóságot ismerő s főleg a magyar olvasóban.

De térjünk vissza Entz ismertetőjéhez:

„Erdély honfoglalás előtti történetét vizsgálva Zillich arra az eredményre jut, hogy a bérces haza a Kr. e. 6. századtól kezdve rövid megszakításokkal germán törzsek szállása volt. Előbb a bastarnok, majd körülbelül háromszázados dák és római uralom után nyugati gótok és gepidák telepedtek meg benne. A hunok és avarok betörése csak rövid ideig tartó közjáték. Feltűnő, hogy a dákoromán elmélettel könyvünk határozottan szembeszáll, s a magyar kutatás érveivel utasítja vissza. Állásfoglalásának magyarázata nagyon egyszerű: előadásának törekvése világosan arra irányul, hogy Erdélyben a germán folytonosságot bizonyítsa. Ennek megfelelően tökéletesen megfelelnek a szkíták és kelták jelentős és hosszú szerepléséről. A hunokról azt állítja, hogy semmiféle szellemi nyomot nem hagytak maguk után, s a honfoglalást szinte közvetlenül megelőző háromszázados avar birodalomról is alig hallunk valamit.”

Ismét bizonyítékát nyerjük, hogy mennyire szubjektív lehet a tudomány, ha nemzeti érdeket akar szolgálni. Először a román történetírókon csodálkoztunk el, majd háborodunk fel, ezúttal alkalmunk van ezt a szászok esetében tapasztalni. Ha beleolvasunk a legtöbb – sőt valamennyi – szomszédos nép történetíróinak tanulmányaiba, beleértve újabban az ukránokat is, ugyanezt találjuk. De mit szóljunk, ha hozzájutunk a magyarok történetét összefoglaló uniós anyagokhoz. Amit ebből ismerünk, az minősíthetetlen.

Entz így folytatja:

„Kétségtelen, hogy Erdély és Magyarország területén a magyarok megtelepedése előtt jelentős szerepet játszottak a különböző germán törzsek. A folytonosság feltételezésére azonban semmi alapunk nincs. Hazánk területe, különösen a népvándorlás korában, népek országútja volt, melyek folyton váltották és minden faji együvé tartozás ellenére állandóan marták egymást. [...] Abban az időben csak egyetlen határozott öntudat volt: a római birodalomé, mely még hanyatlásában is csodálattal és tisztelettel töltötte el a barbárokat. [...] A népvándorlás viharai ide-oda korbácsolták a törzseket még Nyugat-Európában is. Ez a cseppfolyós állapot a Kárpátok medencéjében csak egyszer-egyszer szilárdult meg, hogy rövid idő múltán újabb hullám elsöpörje az előző népeket és eredményeiket. Ilyen körülmények között bajos feltételezni Erdélyben germán folytonosságot. Arra, hogy a XII. század közepén betelepülő szászok itt germánokat biztosan nem találhattak, kétségtelen bizonyítékot nyújtanak a helynevek, melyek között germán eredetűt hiába keresünk. Kniezsa István kutatásai világosan tanúskodnak arról, hogy a X. és XI. században Erdélybe nyomuló magyarok csak szláv és török településeket találtak, azokat is szétszórta. Ha a germán folytonosság és Zillich által hangoztatott földművelő kultúra állandósága fennállna, elképzelhetetlen, hogy ez a helynevekben semmiféle nyomot ne hagyott volna. De írónk maga is ellentmondásba keveredik e kérdést illetően, midőn a szászok betelepődése előtti Erdélyt »a bizonytalanság területének« nevezi. Már pedig másfél évezredes germán kultúrával átítatott vidékről ezt talán mégsem lehetne állítani.

Ezzel rögtön áttérhetünk a szászok betelepülésének kérdésére. II. Gézának e lépését a szász történetiszemlélet majdnem egyöntetűen úgy magyarázza, hogy a telepesek behívásának kettős célja volt: egyrészt a »vadon« termővé tétele, másrészt a honvédelem komoly megszervezése a Kárpátok délkeleti környékhatárában. A királyok ezenkívül a magas kultúrájú szász városokban az egyre hatalmasodó nemességgel szemben erős támasztékot találtak. Zillich emellett nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az erdélyi magyar nemességnek »a kitartó kulturális munkára hiányzott a képessége. Ezt csak szabad és alkotó emberek tudták megvalósítani: parasztok, kézművesek és városiak, akiknek az egyéni és közösségi életéről tisztább fogalmaik voltak«. E felfogás szerint tehát végeredményben Erdély gazdasági, honvédelmi és műveltségi kérdéseit csakis a szászok tudták megoldani, s az ő általuk mutatott példát utánozták úgy-ahogy a magyarok és románok. Hatalmas fölényüket a szász falu települési formái, valamint a ház beosztása is bizonyítja, amennyiben bennük gyökerezik az erdélyi falu- és háztípus.

Ezek az állítások az újabb kutatások fényénél némi módosításra szorulnak. Mindenekelőtt a szászok betelepülése nem egyszerre, hanem lassanként történt, s valószínűleg a XIII. század első feléig elhúzódott. Eredetileg csak a nagyszombeni, újegyházi és nagysinki dékánások egy részét szállották meg, s csak az 1200-as évek folyamán terjeszkedtek tovább. Arra, hogy a mai szász földnek a jelentős része azok bevándorlása előtt magyar település volt, csattanós bizo-

nyíték az a tény, hogy a székelyek egy része éppen Sebes, Orbó és Kézd vidékéről költözött 1200 körül a mai Háromszékbe. Erre a gyeptű kitolása és a határnak a Kárpátok gerincén történő végleges megszilárdítása adott okot. Ezután léptek az ő helyükre a szászok. [...] A szászok tehát nem valami őserdőbe telepedtek, hanem nagyjából olyan területekre, melyeken a magyarság legalább is másfél század óta életlehetőséget teremtett. Az erdélyi honvédelem a gyeptűrendszer és határőri szolgálat alapos megszervezése révén a szászok betelepülésekor már régen megoldottnak volt tekinthető. Ami pedig a szász műveltséget illeti, hangsúlyoznunk kell, hogy hiba lenne a középkorvégi magas városi színvonal meglétét már a betelepülés idejében feltételezni. A szász városok megerősödésének ideje a magyar városokéval esik egybe, s IV. Béla, valamint az Anjouk, Zsigmond és Mátyás városfejlesztő politikájával függenek össze. Mindezzel nem akarjuk tagadni a szászok gazdasági, hadi és műveltségi érdemeit, csak arra szeretnénk rámutatni, hogy ezek nem kizárólagosak. Ha a magyar fejlődés mindezen szempontokból sokat köszönhet a szászoknak, úgy ez fordítva is áll. Az erdélyi falu- és háztípusnak a szász példából való levezetése nyilvánvalóan túlzás. Erről bárki meggyőződhetik, aki akár egymás mellett levő magyar és szász falut valaha is látott. [...]

A német lovagrendnek 1211-ben történt betelepítését és 14 évi barcasági tartózkodását Zillich hangsúlyozottan kiemeli. Sajnálja, hogy a rendet II. Endre elűzte. »Aki a rend óriási poroszországi eredményeit szem előtt tartja, könnyen elképzelheti, micsoda fejlődés indult volna meg Erdélyben, ha sikerült volna ott lábát tartósan megvetnie. E ténynek egyenesen általános európai hatása lett volna. Szilárdabban, mint valaha, német kézbe siklott volna Délkelet-Európa, sőt talán a Duna-medencét török beütések soha nem érték volna.« Hasonló élenk képzeletre valló költői túlzást sok helyet találhatunk könyvében. Ilyen az is, hogy a tatárjárás után csak a németek értették meg a várépítés és városerődítés szükségességét. Pedig tudjuk, hogy IV. Béla kezdeményezésére a királyi birtokokon országszerte folyt a várépítés. Ebbe a munkába a főnemesség is bekapcsolódott. Úgyszólván minden magyarországi vár eredete legalább a XIII. századra megy vissza, ha nem éppen továbbra.”

Az akkor jelentős kiterjedésű Magyarországot a Királyfölddel összetéveszteni, több mint szándékosság. Ennél a szerző lehetett volna óvatosabb.

„A sok vidékről lassankint betelepült germán csoportokat egységes néppé a magyar királyi akarat forrasztotta össze. Ennek kifejezője a számukra 1224-ben kibocsátott híres Andreanum. Királyaink az adott kiváltságokat mindig tiszteletben tartották.”

Entz Géza szavai az egyik legfontosabb szempontot rögzítik a szászokkal kapcsolatos tudnivalókból.

„Az Anjouk, Zsigmond és a Hunyadiak városfejlesztő politikája hatékonyan segítette a szász telepeket. A XIV. század folyamán indult meg erőteljesebben a kimondottan városi élet. Nagy Lajos birodalma valóban sokat köszönhet a városok gazdasági és műveltségi izmosodásának. Ez a lendület éppen a király

politikai éleslátásának következménye, s ezért a központi hatalom kezdeményezésének legalább annyit köszönhet, mint a kialakuló városi polgárság buzgóságának. Már csak emiatt is teljesen elhibázott az a nézet, hogy a XIV. századi Magyarország hatalma kizárólag a városokon nyugodott volna. Ezzel kapcsolatban Zillich könyvéből egészen meglepő dolgokat vehetünk tudomásul. Mindenekelőtt nyomatékosan rámutat Magyarország lakosainak erősen vegyes fajiségára. A magyar nemesség és jobbágyság futólagos említése mellett rendkívül jelentős német szabadparaszt réteget állapít meg. Hazánk Anjoukori színes társadalmi rétegződésének e könnyed leegyszerűsítése után a városokról a következőket olvashatjuk: »A városok szinte kivétel nélkül németek voltak. Ezáltal a magasabb életszínvonal az iparral, kereskedelemmel és iskolával együtt a németiség alkotó erejéből fejlődött ki, valamint az általuk nevelt nemesség vékony rétegéből, ők építették ki az államot (!), ők álltak mindenütt a szellem és áru útjain. S mivel ez nemcsak Magyarországon, hanem minden kelet-európai államban így történt, az ő közreműködésük nélkül nem állhatott fenn megalapozott és fejlődésképes királyi politika. Ők voltak a titkos német birodalom (!), amelyre támaszkodva Nagy Lajos Magyarországot uralkodása idejére hatalmasabbá tette, mint valaha.«

Nem szükségesek túl mély történelmi ismeretek ahhoz, hogy ezeknek a már megalománnak is nevezhető állításoknak a képtelenségét érzékeljük. Az olvasónak az az érzése támad, hogy – tapintatosan fogalmazva – a birodalmi gondolat a szerzőt itt már túlságosan elragadta, sőt a Ceaușescu-éra történései juthatnak eszünkbe.

„Tudjuk, hogy a XIV. századi Magyarország Európa akkor talán legrendezettebb állama volt, mely a központi hatalom összetartó ereje és a társadalom szervezettsége folytán példátlanul állott Európa egykorú, bizony meglehetősen zavaros viszonyai között. A gazdasági és kulturális fellendülés, valamint a városok megerősödése a magyar hatalmi politikának következménye s eredményeinek csak egy része. Hazánkban a városi polgárság soha megközelítőleg sem emelkedett olyan jelentőségre, mint Nyugat-Európában. Rendként is csak a XV. század elejétől kezdve szerepel. Az állam ragyogó hatalma már csak azért sem indulhatott ki belőlük. Hiszen a városok a központi hatalom függvényei voltak, és korántsem fordítva.

Még néhány szót hazánk városainak kizárólagos német voltáról. Bár a németiség városaink kialakításában kétségkívül jelentős szerepet játszott, a szász városok kivételével minden magyarországi városban jelentékeny magyar réteg lakott. Alföldi, dunántúli és székely városaink a különleges magyar fejlődésnek tanulságos példáit nyújtják. Az, hogy nem alakultak tisztán nyugati módra, még távolról sem jelenti, hogy nem lehet őket városoknak tartani. De határozott adatokat is felhozhatunk. Így például Brassó megalapítói magyarok voltak, ők építették a pogány szentély fölé a XI. században a Szt. Lénárd-templomot. Kolozsvárt pedig éppen most tárták fel a Zápolya utcában a nagykiterjedésű honfoglalás kori temetőt. A főtéren XI. századi temetkezési leletre bukkantak. Egy

Mika Sándor által Párisban felfedezett XIII. századi kézirat így emlékezik meg Kolozsvár tatárjárás-kori pusztulásáról: »Egy várban, melyet Clusa-nak neveztek, végtelen sokaságú magyar esett el.« Különben Kolozsvár alaprajzának kettőssége is világosan mutatja a város kettős eredetét. A legrégebb óvári település szabálytalan, természethez igazodó szerkezetével szemben az új központot jelentő főtér szabályossága teljes mértékben megfelel a tervszerű, friss német településnek, mely a tatárjárás után indulhatott meg. Teljesen téves tehát Zillich beállítása, midőn azon kesereg, hogy Kolozsvár a régi szász elvekhez hűtlen lett, mivel befogadta a magyarokat. Az igazság az, hogy a négy évszázados magyar múltra visszatekintő Kolozsvár falai közé telepedtek be németek, kik csak a XIV. század végére tettek szert nagy hatalomra. A magyarság XV. századi előretörése azonban véglegesen biztosította Kolozsvár magyar jellegét. A nemrég megindult településtörténeti tanulmányok sok más városunk magyar eredetére is kétségtelen bizonyítékokat kutattak fel. Kiderült, hogy a Szepesség városainak és falvainak legnagyobb része eredetileg a magyar gyepűrendszer települései voltak, s ott a szepesi szászok csak a tatárjárás következtében meg-ritkult vagy elnéptelenedett helységeket szállottak meg a XIII. század közepe táján. [...]

Zsigmond uralkodásától kezdve mind jobban előtérbe lép a fenyegető török veszedelem. Erdély előretolt bástya jellege valóban ekkor alakult ki. A százados harcra jól fel kellett készülni. Az erdélyi erődrendszer természetszerűleg kivált a szász és székely területen épült fel. A Hunyadiak korában az ország egész népessége kivette részét a küzdelemből. A XV. század hadi eseményeit a magyar támadó szellem jellemzi. A háborúk súlyát elsősorban a harcedzett magyarság viselte. Erre nemcsak katonai erényei, hanem kétségtelen számbeli fölénye is predesztinálta (az ország lakosságának mintegy 75–77%-a magyar). Zillich minderről megfeledkezik. Úgy tesz, mintha legalábbis Erdély védelme kizárólag a szászokra hárult volna. A küzdelemben »a fősúly természetesen azokon nyugodott, akik elegendő eszközzel rendelkeztek arra, hogy ilyen beláthatatlan megpróbáltatásban is megállják helyüket. Ezek a németek voltak, a várak, megerősített falusi templomok és városok urai«. Természetes, hogy a szászok is kivették a maguk részét a török elleni harcokban, de hogy ők lettek volna a derékhad, azt már lélekszámuk sem tette lehetővé. Polgári életformájuk is inkább a békés magatartásra volt alkalmas, mint a katonáskodásra. A szászok valóban főleg védekezésre rendezkedtek be, amint ezt nagyszabású erődítéseik bizonyítják. A támadó harcmodortól a magyarokkal ellentétben idegenkedtek. A kereskedő és iparos elem inkább pénzzel járult hozzá a közös veszedelem elhárításához, mint vérrel. Falvaik védelmét éppen katonai célból betelepített székelyekre és románokra bízta. Maguk legszívesebben váraikba és erődjeikbe zárkóztak. Éppen ez a magatartás magyarázza a törökök gyakori és alapos szászföldi pusztításait. Mindezek alapján kétségtelen, hogy a török elleni küzdelem fő mozgatója csakis a magyarság lehetett. Még csak annyit szeretnénk a mondottakhoz hozzáfűzni, hogy a magyarok az egész déli határon várrendszert szerveztek,

melybe a sajátos megoldású székely templomerődök is beletartoztak. A szász erődítések a maguk egyéni és a magyartól könnyen megkülönböztethető megjelenésükkel az ország védőövezetének csak szerves részét alkották, de távolról sem az egyetlen védőöveget.”

Ez a képzelődések határán túli Zillich-állítás, mely szerint Erdély védelmezése kizárólag a szászokra hárult volna, ismét a román történetírás túllicitálhatatlanságának elsőbbségét feszegeti.

„Bár írónk a szászságot az egyetlen Európát védő, sziklaszilárd bástyaként tünteti fel, melynél »már akkor a lét minden területét fedte a népiség«, a valóság az, hogy a szászok éppoly tájékozatlanul álltak a viharban, mint a magyarok, sőt a válságokkal küzdő s az azokban újjászülető egész Európa is. Először Zápolyához csatlakoztak, majd Ferdinándhoz pártoltak. A Fráter György szervezése nyomán életre kelt Erdélyt ők is helyeselték, de röviddel utána a császári seregek után áhítoztak, bár Castaldo és később Basta garázdálkodása nyomán keservesen kellett érezniük a Habsburg-hatalom beavatkozásának következményeit.

Rendkívül érdekes megfigyelni, mennyire nem érti Zillich az erdélyi fejedelemség történeti hivatását és tényleges szerepét. Rögtön a tordai egyezség után így jellemzi a három népet: »Az új államalakulat sajátos alkotmánnyal rendelkezett; a nemesség, mint addig, szabadon parancsolt a megyéknek és azok jobbagységének, mialatt az ott levő, eléggé jelentéktelen városoknak bizonyos jogokat biztosított; a székelyek maguk irányították szabad paraszti, saját nemesi rétegük által csakhamar igen korlátozott életüket, ezt a primitív vidéki közösséget; a szászok uralkodtak a magas műveltségű Királyföldön és tulajdonaikon.« A szász vezető szerepet még inkább kidomborítja egy másik merész kijelentése. Megállapítja, hogy a Birodalomtól Erdélyt a pogány elvágta, s – bár az ozmán tenger mindenfelől körülölelte – mégsem kebelezte be. A törökök ezt soha komolyan meg sem kísérelték. Megelégedtek azzal, hogy csekély (!) évi adót kaptak, és nem merték a hegyek által koszorúzott erődöt ténylegesen meghódítani, hiszen ebben az esetben – efelől biztosak voltak – a vég nélküli harcokban a német várakba és városokba tört volna foguk«. Kétségtelen, hogy a töröknek nem volt szüksége Erdély elfoglalására, mert mint hűbéres tartományát helyzeténél és hatalmánál fogva állandóan a legszigorúbban ellenőrizhette. Valányszor Erdély nem az ő szája íze szerint cselekedett, keservesen kellett érte szenvednie. Ha a szultán nem foglalta el a kicsi bástyát, az elsősorban a fejedelmek politikai érzékének volt köszönhető. A szászoktól való félelem ebben igazán semmiféle szerepet nem játszott.”

Ez esetben már a hamis román történetírás nagy mítoszteremtőivel azonos szöveget olvashatunk. Ezek éppen napjainkban értekeznek arról, hogy a török – Európa e térségében egyedül – a román fejedelemségeket nem hódította meg, s erős szigetként élték életüket az ellenségtől körülveve, Európát védelmezve!

„Az erdélyi fejedelemség kialakításában és életében a szászoknak tulajdonított vezetés teljesen légből kapott. Írónk, úgy látszik, maga sem akarta e kort

bővebben tárgyalni, s megelégedett a meglehetősen rövid és színtelen leírással. A fejedelmeket Bethlen Gábor és I. Rákóczi György kivételével nagyon leszólja. Bocskai uralkodását például jelentéktelennek minősíti. A hibákat fennen hangoztatja, de hogy Erdélynek magyar küldetése miben állt, hogyan felelt meg ennek éppen a magyarság közreműködésével, mit jelentett a hihetetlen nehéz politikai és gazdasági viszonyok között Bethlen és Rákóczi korának konszolidált állapota és aránylag nagy cselekvőképessége, minderről semmit sem halunk. Ehelyett a magyarok törökbarátságáról beszél, és csodálkozik azon, hogy nem siettek egyesülni a Habsburg Birodalommal. A szászságról viszont megtudjuk, hogy e területen ők a nyugati gondolat egyetlen hordozói s a török egyetlen engesztelhetetlen ellenségei. Zillich e részben keveri legfeltűnőbbben a kis- és nagynémet szemléletet, mikor az erdélyi fejedelemséget kizárólag a Birodalom nagy és a szászság kis látószögéből ítéli meg. Eszébe sem jut, hogy az általános és sajátos helyi viszonyokat is tanulmányozza. A szász városok falain túl az első, amit meglát: Bécs. Afölött, ami a kettő közé esik, elszáll tekintete.

Könyvünk találó megállapítása szerint Magyarország a Habsburg Birodalom várudvarának szerepét játszotta. Ez az elnevezés főleg a török időkben véres valósággá vált. Bécs hazánkat gyepűelvének tekintette, melynek kötelessége volt az ellenséget állandóan lekötni és feltartani. A segítség rendesen csak addig a feltétlenül szükséges mértékig jutott ki, hogy a meggyengült és ezer bajjal küszködő ország ennek a feladatának még éppen képes legyen megfelelni. A Birodalom különösen a harmincéves és a francia háborúban Nyugat felé volt lekötve. A Kelettel csak akkor törődött, mikor erre a körülmények rákényszerítették. Ennek a magatartásnak beszédes bizonyossága a fényes szentgotthárdi győzelem után kötött, szégyenletes vasvári béke (1664). A megvert törökök ekkor kebelezték be a legnagyobb magyar területet. Birodalmuk határa Nagykanizsán, Érsekújváron túl csapott. Nem csoda, ha ennek hatása alatt a magyarok bizalma a császári segítségben megrendült, s a Wesselényi-féle összeesküvés után jó fél századon át hosszabb-rövidebb megszakításokkal fellángolt a kuruc-labanc háború. Lipótot csak Bécs 1683-as ostroma és diadalmas felszabadítása után tudta XI. Ince pápa és Sobiesky János nagy nehezen rávenni arra, hogy a meggyengült félholddal komolyan szembeszálljon. Másfél évtizedes győzelmes hadjárat, melyben a magyarok is bőségesen kivették részüket, végre kiszorította Magyarországot területéről az ozmán uralmat. A császári sereg azonban úgy bánt a felszabadított területtel, mint egy meghódított tartománnyal. Castaldo és Basta után a szászok ismét tapasztalhatták a bécsi vezérek súlyos barátságát. Brassó sorsa és 1697-es égése elég keserves lecke volt számukra. Maga Zillich mondja a császári zsoldosokról: »Sokan nem láthattak bennük semmivel sem jobbat azoknál a hordáknál, melyek röviddel azelőtt Erdélyt fosztogatták.« A magyarok reakciója a Rákóczi-szabadságharcban robbant ki. Könyvünk e nemzeti megmozdulásunkról így ír: »Ez volt az utolsó jelentékeny kísérlet arra, hogy a Dunamedencét a Nyugattól elszakítsák. Mert európai szemszögből nézve ez volt a felkelés célja, bár Rákóczit később magyar nemzeti hőssé kiáltották ki, tökéletesen

figyelmen kívül hagyva azt, hogy győzelme esetén Magyarország a töröknek ismét ki lett volna szolgáltatva. Mint Ottó császár idején, a magyar nép ekkor is a császári kard által mentetett meg, ez alkalommal kettős értelemben. Egyrészt a töröktől, másrészt, mint azelőtt, saját kaotikus erőik érvényesülésétől. Ezek képviselője, Rákóczi, bécsi neveltetése ellenére sem volt képes a nyugati közösséget felfogni. Leveretése után igen jellemzően Törökországba menekült és ugyanott halt is meg.« Rákóczi nemes, legmagasabb értelemben vett európai egyénisége, céljai és erőfeszítései annyira közismertek, hogy ezt a furcsa jellemzést nem is érdemes cáfolni. Csak annyit jegyzünk meg, hogy Rákóczi győzelme aligha adott volna a meggyengült török birodalomnak alkalmat arra, hogy az ország visszafoglalására komoly kísérletet tehessen. A Rákóczi-szabadságharcba Nyugat-ellenességet belemagyarázni csak a tények teljes nem ismerésével vagy félremagyarázásával lehet.”

Ilyen mérvű elfogultság láttán, az olvasó már-már feleslegesnek is érezheti a megfelelő reagálást. Csakhogy ez a könyv máig közkézen foroghat, főleg németországi körökben. És mintha visszhangra talált volna az említett uniós bemutatásunkban, melyben – úgy hírlík – csupán a Habsburg Birodalom egyféle appendixekét szerepelünk.

Zillich szerint: „»A kétféjú sas uralma alatt ismét visszatért a béke, mely a Dunamedencét külső ellenségtől 1914-ig megóvta.« A XVIII. és XIX. századot Zillich mint Magyarországnak a Habsburg Birodalomba való szoros bekapcsolódása és az eredményes építő munka korát ünnepli. Nagy elismeréssel emlékezik meg a tekintélyes számú sváb telepesekről, kik a magyar ugart ismét feltörték, és az elmaradott nemzetet újra okszerű gazdálkodásra tanították. Természetesen arra már nem tér ki, hogy a svábok kivétel nélkül olyan ősi magyar települések helyére kerültek, amelyek a török pusztítások következtében tűntek el a föld színéről.

Érdekes megfigyelni, mennyire nem tetszik a szászságnak, midőn a XVIII. századi Habsburg uralkodók valóban birodalmi politikát űznek. [...] Ezenkívül a szászokat az erős katolikus szervezkedés is érzékenyen érintette. Bár a birodalmi egység Zillich felfogása szerint helyreállt, a Királyföld a Habsburg uralom alatt távolról sem töltötte be azt az előkelő gazdasági és műveltségi hivatást, mint a középkor magyar királyai idejében.

E helyütt még egy fontos szempontra kell röviden kitérnünk. Zillich a magyar és szász viszony tárgyalásában állandóan a mai szemléletet vetíti vissza. Pedig a két nemzet között a történelem folyamán távolról sem volt olyan elzárkózás, mint ahogyan azt könyvünk alapján feltételeznünk kellene. Bár a szászság a magyar befolyást mindig távol tartotta magától, törekvéseik és magatartásuk gyakran egyezett az erdélyi magyarságéval. Mást se kell említenünk, mint a hazai protestantizmus helyzetét, mely a fejedelemség idejében, de különösen a XVIII. században a szász és magyar célokat párhuzamosította. A katolikus Habsburg-törekvések a két népet nem egyszer találják egy táborban. A százados egymás melletti élet is sok ponton talált érintkezési lehetőségekre. A szászoknak imponált a magyar úri gondolkodás és viselkedés. Teutsch Frigyes híres művé-

ben ezt maga is elismeri, midőn Kornis Mihály grófról, Brukenthal ellenfeléről megemlékezik. Kornis jellemzése után így ír: A magyar főnemességre a szász guberniumi tanácsos is bizonyos tisztelettel tekintett. Nemcsak a gazdagság hatott rá, hanem »a magyar nemzet szabad, tettetés nélküli gondolkodásmódja is«. Házasság útján közjük kerülni kívánatos lett..."

Röviden: az a történész, aki csupán arról értekezik, ami elválaszt két egymás mellett élő nemzetiséget, nem nevezhető hitelesnek és tárgyilagosnak.

„A Metternich-korszakot írónk a német megerősödés idejének nevezi, »melynek csendes éveiben a magyarok szellemi csatlakozása a Nyugathoz befejeződött«. A XIX. század egyre hatalmasodó eszméi azonban hamarosan felkavarták a látszólagos nyugalmat. A magyarok uniós és nyelvi törekvései felháborítják Bécsset és a szászokat egyaránt. Zillich nyíltan kimondja, hogy az ország lakosságának felét is alig kitevő magyarságnak egyáltalán nem volt joga a maga nyelvét más nemzetekre ráerőszakolni. Jellemző ez a felfogás, mely megütközik azon, hogy egy nemzet a saját országában a saját nyelvét óhajtja vezető szerephez juttatni, még hozzá a nemzetiségek nyelvének tiszteletben tartásával. [...]

Jellemző az a néhány sor is, mely a magyar szabadságharcról szól: »A nyugat-európai háborúk a XVIII. és XIX. században nem érték el a Duna-medencét, mely, belső zavargásoktól megkímélve, 1848–49-ben csupán egy magyar felkelés pusztításától szenvedett«.

A kiegyezés utáni idők erős megpróbáltatásai ellenére is bevallja szerzőnk, hogy a századforduló táján a magyarok és szászok közötti viszony »feltűnően megjavult«. A világháború közös küzdelmei után azonban nagyot fordult a kocka. A szászok az 1918 december elsejei gyulafehérvári gyűlés román határozataiban bízva »és az alapos változás felismerésében, kinyilvánították Romániához való csatlakozásukat«. A nyugati eszme és európai öntudat századokon át tántoríthatatlan bajnokai a kényszerítő körülmények hatása alatt így illeszkedtek bele önszántukból a keleti ortodoxia által elég kétségesen biztosított állami keretek közé.

A román és magyar viszonyok közti különbséget azonban maguk a szászok is érezték. Erről Zillich könyvében is olvashatunk néhány tanulságos megjegyzést: »Most tehát Erdély egy olyan fiatal államhoz tartozott, melyből hiányoztak azok az alkotásra képesítő hagyományok, melyek Magyarországot is formálták. Fájdalmasan érezték a szászok a keleti uralkodási módot azoknak a hivatalnokoknak a viselkedésében, akik rövidesen megjelentek körükben. Gyakran hiányos képzettségük és tudásuk következtében, ingadozó jogi szemléletük és megvesztegethető hivatalvezetésük folytán a jól berendezett életbe az a balkáni szellem tört be újkori enyhített formában, amely a török időkben már egyszer körülvette Erdélyt. Amit hivatalnokok és zsandárok, politikusok és pecsenyeszimatolók a következő két évtizedben túlkapásokban véghezvittek, mindabból csúnya és bőséges fejezetet lehetne összeállítani.«

A legújabb eseményekre nem térünk ki, csupán a befejezés egy mondatát kell még kiemelni. Miután Zillich a szászok érdemeit és eredményeit utoljá-

ra elismétli, Erdély egymás mellett élő népeit így jellemzi: »Kialakulatlan, balkáni életforma, felületes városiasság néhány unalmas, történelem és színvonal nélküli helységben, régi értékes polgárság a német városokban, kezdettől fogva rend a várakban és községekben... ezek mozgatják itt az életet.« Hadd idézzük feleletképpen a *Besztercei Hírlap* ez évi július 25-ei számának vezércikkét: »Hogy Erdélyben Kolozsvárunk és Marosvásárhelyünk is van, hogy kisebb városainkban is tisztességes szellemi élet pezseg – hogy az erdélyi magyar irodalom európai viszonylatban is büszkeségére válnék bármely népnek –, hogy pl. székely falvaink vagy Kalotaszegünk tisztaságban, rendben, színvonalban semmivel sem alábbvaló egyetlen nép falvainál sem, és mégis ízig-vérig különbözök a mi szemünkben rideg szász falvaktól – erről és ezer hasonlóról bizony egy szó sincs a könyvben, mely így Erdélyről beszél –, Erdély nagyobb része nélkül.«

Egy könyvről, mely a szászok történeti szerepét és hivatását tárgyalja, természetesen nem lehet a magyar viszonyok aprólékos taglalását kívánni. A nemzeti történetírás elsősorban a szóban forgó nemzetről ad képet. Kifogásaink ezért Zillichnek csak a magyar történelemben való tájékozatlanságát illetik. A Duna-medencében lakó egyetlen nép sem feledkezhetik meg arról, hogy itt államalkotó és egységbe kovácsoló nemzet a magyar volt. Ennek a ténynek elhallgatása vagy elferdítése nemcsak a magyarságról nyújt szükségképpen hamis képet, hanem az illető nemzetiség értékéről, eredményeiről és történeti jelentőségéről is. [...] Kétségtelen, hogy Zillich véleménye nem azonosítható a németiség véleményével.”

Milyen érdekes, hogy miközben a legtöbbet szenvedett, a legtöbb áldozatot hozó magyar nemzet kitermeli a transzszilvanizmus szellemét, nemcsak a döntő fölénybe került románság, de a végveszélybe került szászok is elzárkózik ettől. Természetesen más-más okból. De amikor saját történelmét próbálja kitálatni, ugyanazokba a hibákba esik. Hasonló, a képtelenség határait meghaladó, olykor már-már nevetséges legendává silányítja a történetírást, s ezzel megfosztja magát az igazi és egyáltalán nem szégyellni való történelmétől. Hogyan lehetett volna a kis létszámú és katonáskodásra nem hivatott szászok a török elleni védelem bástyája? De a kultúrában játszott szerepének eltűlése a s a jelenből visszavetített vélemények és ítéletmondások szintén hiteltelenné teszik szász történelmünket.

Minthogy Zillich könyve máig fontos forrásanyag a rólunk német nyelvterületen alkotott véleményeknek, szükségesnek tartottam Entz Géza remek tanulmányának részletesebb idézését.

Az etnikai megsemmisülés útján

A II. világháborút követően a romániai németiség s benne a szász közösség a kollektív bűnösség állapotában találta magát. Főleg egyházi vonalon kezdtek újjászerveződni, de a jogaik visszanyerésére tett kísérletek eredménytelenek voltak.

A kommunista sajtó irányította hangulat a kiutasítást támogatta, kizárattak a kisebbségvédelmi jogok, amúgy is csak látszólagos, gyakorlásából is. A háborús bűnösök földbirtokait még 1945-ben kisajátították. Aztán elkezdődött a szövetkezetesítés. A számukra oly fontos egyház hatásköre minimálisra szűkült, iskoláik, kulturális értékeik, gyűjteményeik állami kezelésbe kerültek, 1948-tól pedig beindultak a koncepciók perek is.

1950 körül némi enyhülés áll be, a román kommunista párt ellenőrzése alatt létrehozzák a Romániai Német Antifasiszta Komitét. Egy családegyesítő programot is elindíthat a Vöröskereszt, sőt az elmenekültek amnesztiát kapnak és hazajöhetnek, de ez nem jár komoly eredménnyel. Az egész enyhülés csak látszat. A kisebbségek nem kapnak szabad kezet (Cziráki Zs.). 1959-ben az iskolákat összeolvasztják a román intézményekkel. Ettől kezdve Romániában többé nincs önálló szász iskola.

A Ceaușescu-éra egy időben – a hatvanas-hetvenes évek fordulóján – ismét az enyhülés látszatát próbálja kelteni. Mi több, a diktátor elismeri a háború utáni intézkedések jogtalanságát. De közben a németeknél természetes külföldi kapcsolatokra árgus szemmel figyelnek. Aztán egy ravasz ötlettel – a kulturális örökség megmentése címén – átveszik a műemlékek és múkincsek tulajdonjogát.

A Német Szövetségi Köztársasággal 1967-ben áll helyre a diplomáciai kapcsolat, majd 1978-ban olyan egyezmény jön létre, amelyik komoly alkudozások során megállapított összeg ellenében engedélyezi a kitelepülést. A kivándorlók vagyonát az állam jelképes áron vásárolja fel. 1982-ben azonban Románia megpróbálja megszarolni Nyugat-Németországot háborús kártérítés címén. Ezt a nemzetközi felháborodás meggátolja. A kivándorlók száma viszont egyre nő.

Így érkezünk el a rendszerváltáshoz.

Az ezt követő újabb nagy kitelepülési hullám gyakorlatilag lezárja egy európai kis nemzet történetét.

Bár a továbbiakban az új alkotmány egyes passzusai vagy az 1995-ben aláírt kisebbségvédelmi „strassburgi nyilatkozat” komoly garanciákat tartalmaz, azok, akik ennek amúgy is kétséges előnyeit élvezhetnék, már szétszóródtak a világban.

A német állam és németországi szász szervezetek sokat tesznek azért, hogy legalább műemlékeik egy részét megvédjék, de mindez csupán a szomorú epilógus történetünk végén.

Hogy a 800 éven át a Szent Korona hagyományai szerint jogainak birtokában fejlődő szászság miként tűnt el 80 év alatt a román bizantin etnikai tisztogatás és homogenizálás módszereinek meg természetesen a történelem őket különösen érintő viharainak köszönhetően, részben pedig naiv önhibájukból, alaposabb betekintést érdemel, s az is, hogy mi vezetett a magyarokkal szembeni ellenszenvükhöz, mely az 1919. január 8-án kiadott medgyesi nyilatkozattal tetőzött. Erdély önálló szász nemzete ekkor vágta fel ereit, s egészséges vére nagyjából nyolc évtized alatt, változó lüktetéssel hagyta el 800 éves erős testét.

Noha a szászok ekkor még üdvözölték Erdély Romániához csatolását, a Romániára mindig jellemző rossz gazdasági helyzet és életszínvonal miatt sok szász már ekkoriban Németországba vándorolt. Ez tetézte a századforduló Amerikába irányuló exodusát és a nem csekély világháborús veszteségeket.

Sajnos az esetek többségében nehéz különválasztani az erdélyi szászokra vonatkozó adatokat a romániai németek adataitól. Ha azonban az eredeti, a Trianon idején feljegyzett számokat ismerjük, lehet következtetni, illetve időközben felbukkannak támpontot jelentő számadatok is főleg egyházi vonalon. Minden rendelkezésre álló forrás adatait összevetve megállapíthatjuk, hogy az 1910-es népszámláláskor, tehát Trianon előtt, az erdélyi németek száma már 600 000 felé közeledett, s később tovább gyarapodott (1930-ban Nagy-Romániában 745 000 német élt), de a II. világháború során és utána nagy veszteségeket szenvedett közösségből 1948-ra csak 344 000 maradt. A háború során Románia először Németország oldalán harcolt. Ekkor az erdélyi szászokat is magával ragadta a birodalmi tudat, és a náci mozgalmak szimpatizánsai jelentős számban aktív részesei lettek a birodalmi politikának. A háború utolsó szakaszában viszont már akaratauk ellenére sorozták be a még gyermekorban levő fiaikat is. A román átállás (1944. augusztus 23.) után a magát exponáló erdélyi szászság részben Németországba és Ausztriába menekült. Az otthon maradtok közül sokakat deportáltak a Gulág-táborokba, köztük asszonyokat és gyermekembereket. Tófalvi Zoltántól származó adatok szerint: „az 1945. február 2-án kiadott 3839. számú rendelet értelmében 70 000 erdélyi szász és sváb nőt és férfit – tizennyolc és harminc-, illetve tizenhét és harmincöt éves korig – kényszermunkára vittek a Szovjetunióba”. Ebből, más adatok szerint, 25 000 lehetett a szász. A túlélők jórészt haza sem tértek, hanem egyenesen Németországba kerültek. Az addig elszorított veszteséget 91 000 főre becsülik. A németországi rokonokra hivatkozva aztán újabb csoportok vándoroltak ki a román nemzetiségi politika és a diktatúra poklából. Az 1950–1982 közötti időszakban a kivándoroltak száma 130 151 fő volt. A Ceaușescu-diktatúra idején évi 10-11 000 németet adtak el Németországnak 10-13 000 márka közti fejpenzért kor és iskolai végzettség szerint. A diktátor odáig ment, hogy a szász településeket is földig akarta rombolni. Így akart megszabadulni e nem kívánatosnak számító nemzeti kisebbségtől. Ez volt az emlékezetes falurombolás kísérlete.

1989-ben a diktatúra bukásakor – mindezek ellenére – még 95 000 szász élt Erdélyben. Aztán 1990–92-ben újabb 150 000 német nemzetiségű személy vándorolt ki útlevelel, és így 120 000 német maradt az országban, ebből egyházi statisztikák szerint kb. 40 000 szász. 2003-ban a nagyszebeni szász evangélikus püspökség adatai szerint az erdélyi szászok létszáma már csupán 14 770 fő volt 69 éves átlagéletkorral. 2011-ben az összes romániai német nemzetiségű száma 36 000, amiből a fentiek alapján az erdélyi szászok létszáma alig haladhatta meg a 10 000 főt.

Az alábbi számoszlop tanulmányozása előtt ismételten felhívom a figyelmet arra, hogy a százságra vonatkozó külön adatok hézagossága miatt többnyire a romániai németek számából lehet következtetni legnagyobb közösségük el-sorvadására is.

*Németek és szászok Erdélyben, illetve az utóbbi évszázadban Romániában
(vegyes forrásokból és Varga E. Árpád szerint)*

ÉV	LÉLEKSZÁM	MEGJEGYZÉS	VARGA E. ÁRPA DNÁL SZÁSZ EGÉSZ ERDÉLYBEN
1583	60 000	szász (Báthory István idejében)	
1662	100 000	szász (Jancsó Benedek szerint)	
1800	200 000	szász (Cziráki Zsuzsanna)	
1900	228 000	szász (Pukánszky Bélánál)	
1910	235 000	szász (utolsó magyar népszámlálás)	162 865
1930	745 000	német (Nagy-Románia)	
1941	248 000	szász (Romániában, É. Erdély és Besszarábia nélkül)	184 240
1948	344 000	német (határmódosulás, háború, elhurcolás, eltitkolás)	
1956	385 000	német (már nem félnek bevallani németségüket)	
1966	383 000	német (disszidálás, emberkereskedelem kezdete)	144 910
1977	359 000	német (kiárusítás, évi 10-11 000 személy)	140 815
1989	95 000	szász (kiárusítás után)	
1992	30 000	szász (11 9436 németből, határnyitás után)	30 739
1993	20 000	szász (számuk tovább csökken)	
2003	14 770	szász (60 000 németből, átlagéletkoruk 69 év)	
2011	10 000	szász (36 000 németből)	

A Varga E. Árpád által készített táblázatból merített erdélyi szászokra vonatkozó adatok 1910- és 1941-ben nem egyeznek a mások által feltételezettel, feltehetően az egyházi és egyéb forrásokból leszűrt adtok különbözősége miatt. A végeredmény dolgában sajnos annál inkább összhang van.

Zárásul az önvizsgálat jegyében összesítsük azokat a történelmi pillanatokat, amelyek megmagyarázhatnák az erdélyi százságnak a magyarokkal szembeni ellenszenvét, tudva azonban azt, hogy az igazi okok nem ezek voltak, hiszen az ellentétek csak áttételesen nyertek nemzetiségi jelleget. Valójában a mindenkori hatalom és a – magyar királyoktól kapott – kiváltságok felett örködő, az idegenek irányába alapvetően zárkózott százság közötti ellentétéről volt szó.

Már a kezdetek kezdetén ellentét van az elzárkózó szászok és a bárók, valamint a terjeszkedni kívánó gyulafehérvári püspök között.

1308-ban Kán László, majd 1324-ben Károly Róbert képviselőjében Szécsényi Tamás esetét követhettük nyomon.

János Zsigmond hatalmának megerősítése céljából haddal vonul a szászok ellen.

Báthory Gábor 1610-ben viselt dolgai nagyon mély nyomot hagytak a szász emlékezetben.

I. Rákóczi György 1636-ban Segesvár, majd 1637-ben Brassó hódoltatásával sem a szász nemzettel küzd, hanem az erős Erdélyt létrehozni és fenntartani óhajtó központi hatalmat képviseli.

II. Rákóczi György az Andreanum megsértésével hatalmi ambícióit szolgálja, s nem nemzetiségi okokból cselekszik.

Vagyis a nemzeti fejedelmek korában, e fejedelmek többnyire politikájukkal az akkor meghatározó fontosságú központi hatalmat gyakorolva és képviselve váltak ellenszenvessé az önállóságukat féltő szászok előtt. És ezek a fejedelmek magyarok voltak.

A kiegyezés utáni események mint frissebb élmények, természetesen erőteljesebben hathattak az emlékezetre. A Tisza-kormánynak a páratlanul nagyvonalú 1868-as nemzetiségi törvényt felülíró 1876-os intézkedései, majd 1906-ban a Lex-Apponyi, ilyenek voltak.

Érdekes ellenpontja ennek a Habsburgok s különösen II. József szerepe, amely tulajdonképpen a legújabb kori – kivégzésszerű – román etnikai tisztogatás előtt a legnagyobb csalódásokat okozta Erdély szászágának. Erről olvashattuk, hogy „A szász írók elismerik a nagy racionalista uralkodó kivételes képességeit, szándékának nemességét, férfias következetességét, de kénytelenek rámutatni arra is, hogy népüket éppen II. József részéről érte talán a legkevesebb csalódás történelme folyamán.” Ekkoriban sűrűn emlegették azt is, hogy a magyar királyok megértőbbek voltak a szász különállás igénye dolgában.

S lám, mégis egész történetük során töretlen maradt a Habsburg- és császárhűség, majd a német anyaország csodálata.

Ezekkel a rövid hátrapillantásokkal zárul az a történet, amelyben az erdélyi magyarságnak a Szent Korona védelme alatt Erdélyben született, s ebben a házában olyan mély nyomokat hagyó társnemzete, az erdélyi szász nemzet, egy harmadik és mindkettőjükénél virulensebb bevándorló által, valamint a történelem nem mindenkor igazságos játéka folytán, gyakorlatilag eltűnt Erdély Siebenbürgen, Transsylvania vagy Ardeal etnikai térképéről. Mert láthattuk Pukánszky megállapítását: „A szász ember nem tud elszakadni erdélyi hazájától – áttelepítése egyet jelentene elpusztulásával –, csak saját közösségében és történelmi kereteiben érvényesítheti igazán képességeit.”

Így is történt, és elmondhatjuk, hogy „elvégeztetett”. A fenti adatok feljogosítanak annak megállapítására, miszerint Európa első etnikai katasztrófája itt zajlott le. Emlékezetüket többnyire gyönyörű építészeti nyomaiknak, nagyrészt romló kövei jelentik, s amit konzerváltak, azt már a vándor – ha információk hiányában céltudatos idegenvezetők kalauzolásával járja be a csodálatos Királyföldet – mint a román kultúra kincsét ismerheti meg.

De legalább jussunk el odáig, hogy „tisztázott” is. Klaus Iohannis ezt nem óhajtáná. Ő egy fantom kisebbség jó sorsáról akar képet hamisítani a világ szeme elé, s erre saját személyét állítja példának. Ezt pedig nem kis sikerrel teszi. Az uniónak is kedvencei közé tartozik. De a mi közvéleményünk is naiv lelkesedéssel fogadta megválasztását. Mikor ennek veszélyeit emlegettem, fejcsoválás volt a válasz. Mára ezek a fejek már lehajtva szemlélik a valóságot.

Egyet azonban mégis neki köszönhetek. Nyilatkozatával hozzájárult ahhoz, hogy régen dédelgetett tervemet, ennek az összefoglalónak a megírását elkezdjem.

Kováts Albert: Hazám, hazám (tus, papír, 49,8×35 cm, 2012)

